

УДК 021(470+571)"1925"

*Микола Зніщенко,
кандидат історичних наук,
генеральний директор Київської обласної бібліотеки
для дітей, заслужений працівник культури України*

"Красный библиотекарь" — рік 1925: події, факти, коментарі. Погляд із XXI століття. Хроніка надій та ілюзій¹

Перший номер часопису відкриває "Тематический указатель статей "Красного библиотекаря" за 1925 г.: Приложение № 1 "Красного библиотекаря", де відображається сім головних стратегічних напрямів організації бібліотечної роботи в СРСР. Розділ "Теория и практика библиотечной работы" пропонував такі теми: "Общие вопросы организации и методики"; "Пропаганда книги и библиотеки"; "Политпросветработа в библиотеке. Кампании и революционные праздники"; "Работа с передвижками. Книгоношество. Вопросы библиотечной работы в деревне"; "Организация читателей. Общество "Друзей библиотеки"; "Читательские кружки. Самообразование и библиотека. Руководство чтением"; "Изучение читательских интересов"; "Вопросы работы рабочих библиотек"; "Вопросы работы детских библиотек"; "Охрана книги"; "Библиотечная техника. Статистика. Классификация"; "Библиотечные объединения. Бибкружки, бибкоры"; "Кабинеты и уголки библиотекаря".

Статті для цього розділу підготували: В. Кордес-Борисова, Н. Херсонська, В. Штейн, Л. Хавкіна, Н. Фрідьєва, Р. Кибрик, М. Чижик, В. Звездін, Д. Балика, С. Виноградова та інші.

Авторами усіх публікацій у розділі "Библиотечное дело за рубежом" були Л. Хавкіна та Л. Вілінський.

У третьому розділі покажчика — "Библиотечная жизнь в СССР" — відображено статті на таку тематику: "По центральным учреждениям. Библиотечные съезды и конференции. По сети". Їх підготували до друку: В. Звездін, В. Кордес-Борисова, Л. Коган, Г. Держак, П. Востров.

Четвертий розділ — "Труд и быт библиотечных работников", авторами публікацій якого були Л. Белковець та З. Трацевіцька.

У п'ятому розділі розміщено статті, присвячені темі "Книжное дело". Автори — Л. Коровін-Карпов, Г. Поршнеєв, Лібріст.

Шостий розділ — "Библиография" — представлений публікаціями М. Слуховського.

Сьомий розділ — "Официальный отдел" — уміщував посилання на відповідні сторінки, де надруковані "Инструкции и Положения ГПП по библиотечному делу".

У цьому покажчику відображено весь спектр організаційної, науково-методичної та практичної роботи радянських бібліотек в аналізованій період, саме цим він являє інтерес для науковців та дослідників, котрі вивчають історію становлення бібліотечної справи в СРСР у двадцять роки

минулого століття. Варто зазначити, що у часописі "Красный библиотекарь" висвітлювався досвід роботи книгозбірень Російської Федерації, який мав лягти в основу діяльності бібліотечних установ інших радянських республік. У першому номері журналу було уміщено матеріали Першої Всеросійської конференції наукових бібліотек, яка відбулася 7—12 грудня 1924 р. Вироблені її учасниками методичні рекомендації й становили основу тематики покажчика статей "Красного библиотекаря" за 1925 р.

Варто наголосити, що цей покажчик став своєрідним статутом для інших бібліотек, а його розділи визначали обов'язкові орієнтири в їхній діяльності.

Дуже цікаво розписано "Каким организационно-методическим приемам учит практика проведения "Дня и вечера книги" в Красной Армии", насамперед "это привлечение самих красноармейцев к творческой самодеятельности". Називаються форми їхнього "заохочення" до читання: "коллективные читки", "черные и красные доски", "журнал мнений" та ін. Потім методи "чорних дощок", що були апробовані при залученні червоноармійців до читання, були використані при організації голодомору в Україні, коли цілі села були поставлені на "чорні дошки" і оточувались регулярними військами та енкаведистами... Але повернемося до журнального матеріалу, де зазначається: "Особенно хорошо привились политсуды над нечитающими. Результаты их были огромные. Там, где раньше было 50% читателей красноармейцев, теперь 99%". Так-от звідки коріння кількісних показників, що практикувались у бібліотеках СРСР при оцінюванні роботи їхніх співробітників! Доречно зауважити, що від цього не відмовились і в незалежній Україні. А ось методи призвичаювання до бібліотеки та книги: "Кроме того, благодаря активности библиотекаря т. Смерчинского втянуто более 30 крестьян. Капитан первого ранга А. Бельбаум, он же заведующий библиотекой, сообщает, что все внимание обращено на идейную сторону кампании в Красной Армии". І так було скрізь в Красній Армії.

Як і в попередні роки, у 1925-му журнал багато уваги приділяв роботі дитячих бібліотек. У його першому номері було запропоновано нову форму обслуговування — "коллективный абонемент", яка потім трансформувалась у "классный абонемент". Учнів шкіл та дитячих будинків обслуговували дитячі бібліотеки. Представники всіх установ збира-

¹ Продовження. Початок див.: Вісник Книжкової палати. — 2012. — № 8. — С. 40—43.

лися щомісячно для вирішення різних питань, пов'язаних із координацією роботи навчальних і бібліотечних закладів. Зацікавленість сторін проявлялася в тому, що "совместная работа школы и детской библиотеки не исчерпывается выдачей и подбором книг со стороны библиотекаря и дачей сведений о читаемости, книговыдаче, количестве читателей. И школа, и детская библиотека ведут политпросветительную работу, но и в этой области между ними замечается, как ни странно, какая-то конкуренция. Перед каждой большой кампанией дети разываются между библиотекой и школой. И там спектакль, и здесь спектакль, туда доклад и сюда тоже, в библиотеку плакат, и в школу нужно.

Клубная работа при детской библиотеке должна быть, но не в виде перегруженности детей уже проработанным ими в школе материалом. Детская библиотека должна найти свои формы и методы, и тогда, делая свое библиотечное дело, она тем самым будет помогать школе".

Журнальна публікація "Работа комиссии библиотек при Московской Центральной детской библиотеке за осенний триместр 1924" стала дороговказом для створення в СРСР спеціалізованих бібліотек для дітей. Орієнтувались їхні співробітники на "Календарный план работы комиссии на 1-е полугодие 1925 г.", який уміщував рекомендації з питань: "Способы изучения читателя, отчеты о работе библиотек", "Подготовка к библиотечной конференции", "Подготовка к мартовским кампаниям", "Работа с пионерами", "Связь со школой", "Изъятие старых книг", "Литература кампаний к красным датам", "Техника и статистика", "Подготовка конференции библиотечной", "Отчеты".

Мої колеги, котрі працюють у сучасних бібліотеках для дітей, можуть зробити порівняльний аналіз плану 1925 р. та нинішніх своїх планів роботи. Упевнений, вони знайдуть аналогічні тексти. Це є свідченням того, що і через 87 років, працюючи вже в країні іншої соціально-економічної та політичної формації, співробітники бібліотек застосовують застарілі підходи в плануванні (не плутати з традиційними) своєї роботи.

"Красный библиотекарь" № 2 за 1925 р. порушує тему "Кампании, революционные праздники" і розповідає, що "День Парижской Коммуны в городской библиотеке проходил через книжные выставки, через "Задачи для Парижской Коммуны", через рекомендательные списки". Все, як у сьогоdnішній українській бібліотечній практиці до будь-якої ювілейної дати. Заслугує на увагу і стаття "Нужно децентрализовать передвижную работу". Ось деякі витяги з неї: "Передвижные фонды, так называемые коллекторы при губернских и уездных центральных библиотеках обслуживают преимущественно город, а не более нуждающуюся в передвижке деревню. Такое положение дела происходит из-за территориальной отдаленности передвижных фондов от населения и отсутствия средств и сил для установления с ним связи. Поэтому целесообразно передать передвижную работу районным (в городах) и волостным (в деревнях) библиотекам, которые ближе к массе".

Статистика про "передвижки" свідчить: "58,4% всех передвижек по РСФСР приходится на города и только 41,6% — на деревню. На городские передвижки выделяется 67,5% книг, а на деревенские 32,5%. И это повсеместно..." І ця тема актуальна в бібліотечній Україні й сьогодні. Але в порівнянні з 1925 р. нині вона набула іншого змісту. Постанова Кабміну України № 510, результатом якої стала оптимізація бібліотечної мережі в Україні, а фактично ліквідація частини бібліотек і, як результат, скорочення її фахівців, зруйнувала якісне стаціонарне обслуговування книгою мешканців віддалених населених пунктів, замінивши його іншими формами, зокрема пересувками, які існували на зорі радянської влади і відродились у дев'яності роки минулого століття "від бідності" країни.

Процес ідеологізації суспільства через книгу і бібліотеку здійснювався і за допомогою такої бібліотечної функції, як вивчення читачьких інтересів, про що свідчать і публікації "Красного библиотекаря" за аналізований відрізок часу. Журнал розповідав про форми цього спектра бібліотечної роботи: "непосредственное наблюдение" (все радянське життя за нами "наблюдало" і продовжують зараз...); застосовуються "метод громких читок", "метод анкет", "лабораторный метод изучения читателя". З'явилися, як з'ясувалося згодом, "вічні" бібліотечні терміни: "обращаемость", "читаемость", "коэффициент интенсивности", виник і такий, як "книжные ножницы": "о соотношении средней наличности книг, средней выдачи, средней обращаемости и сопоставлении с данными анкетного опыта о читательских интересах и издательской продукцией".

Боротьба з "книжними ножницами", як правило, закінчувалась трагічно: "летіли голови" як у бібліотекарів, так і у керівників видавництва...

"Кампании, экскурсии, пропаганда и руководство чтением" не залишили поза увагою нікого: ані партійця, ані робітника, ані селянина, ані працівника культури.

У третьому номері "Красного библиотекаря" висвітлюються в основному ті ж самі теми, що і в другому. На мою думку, варто прокоментувати публікацію, яка стосувалась України. У 1925 р. "Политпросветские библиотеки" ділились на дві категорії: "1) на местные, субсидируемые из местного бюджета" (теперішні комунальні); "2) государственные, находящиеся на госбюджете" (нині це всі національні, в яких заробітна плата сьогdnішнього рядового бібліотекаря у півтора раза перевищує платню директора сучасної обласної бібліотеки).

Четвертий номер часопису повів рішучу полеміку про "Создание новой книги и изучение читателя", "Вопросы работы детских библиотек", "Итоги конференции детских библиотечной", а також з таких питань, як "Библиотека и ликвидация неграмотности". Бібліотеки та їхні працівники ставали невід'ємною ланкою радянської пропагандистської машини, що набирала оберти.

Якихось "родзинок" у п'ятому та шостому номерах "Красного библиотекаря" я не знайшов. Та сама тематика, що і в попередніх — хіба що "гегемона" все наполегливіше залучали до книги, до читання, а селянина агітували відвідувати хати-читальні. Не забув журнал і наймолодших: дітям рекомендував найбільше, незважаючи на їхній слабкий фізичний стан від голоду. Були випадки, коли голодні діти не могли сприймати тексти, "падали в обморочное состояние от голода", змушений був визнати "Красный библиотекарь".

Друге півріччя журнал почав зі звіту про "Всероссийский День книги в политпросветорганизациях". "Родзинку" знайшов у розділі "Теория и практика библиотечной работы": "У нас есть уже богатый опыт использования библиотекой клубных форм и методов агитации и пропаганды. Это библиотечные инсценировки, суды, живые газеты, в значительной степени "вечера" и дни книги и тому подобные методы массовой внебиблиотечной пропаганды".

"Будем немного американцами", — закликає І. Царградський в № 10 "Красного библиотекаря". Читаючи статтю розумієш, звідки те, "американське", у деяких сучасних "продвинутых" бібліотекарів України. "Притчей во языцех у библиотечной являются известные рассказы о том, как американские библиотекари извещают рожениц о лучших книгах по кормлению детей и приглашают за ними в библиотеку или извещают купившего новую лошадь о книгах по уходу за лошадьми".

У 1923 р. у СРСР прибула делегація американських бібліотекарів. Автор статті закликає радянських бібліотекарів: "Время, когда мы фетишизировали американскую биб-

лиотеку, конечно, прошло. Кое-чему американцы могут поучиться у нас в области библиотечной методики". Виявляється, американцям треба повчитися, як спрямовувати пропаганду в маси, "но некоторые приемы пропаганды книги, связанные с предприимчивостью, настойчивостью американизма нам перенять следует и очень даже следует. В Америке имеют дело с отдельными индивидуальными читателями, обслуживают одиночек". Американцам не зрозуміти ідеологічних "кампаній", які розгорнуті в СРСР, бо американським бібліотекам це зовсім не потрібно.

Цікаво, що у № 10 КБ² за 1925 р. закликають бібліотекарів до таких дій: "С пропагандой книги на улице", де "живая пропаганда книги должна захватить не только внутреннюю работу библиотеки, клубов и разных коллективов, но и неорганизованную массу — улицу. На улице книгу надо пропагандировать до кампании, главным образом в дни празднеств, когда тысячи людей выходят на площадь из домов и фабрик. Предварительная пропаганда на улице может ограничиться устройством у входов в библиотеки и наиболее посещаемых витрин с прокатами, режиссерами, лозунгами, призывами в библиотеку. Вместо режиссера вывешиваются также аннотации книг целевого списка. В день демонстрации библиотеки организуют шествия книг, книжный карнавал".

Далі журнал подає рекомендації, як це робити у всі наступні роки.

Назва статті "Люди, средства, материал" якнайкраще розкриває ставлення правлячої більшовицької верхівки до тих, хто проживав у СРСР, зводячи до одного цілого три зовсім різні категорії: людей, засоби та матеріал. Звучить це так: "Само собой разумеется, что для проведения подобной кампании (октября) нужны люди, средства, материал. Людской материал должны составить в первую очередь члены кружков "друзей книги" и сами библиотекари. Объективно для проведения кампаний ассигнуются средства. А где раздобыть материал для инсценировок рашника, живой библиографии? Кое-что есть в библиотечной литературе. Лучше же на местах составлять самостоятельные вещи".

Багато тем, що виносяться для обговорень на шпальтах КБ, актуальні й сьогодні, наприклад, "Читатель и издатель", "Библиотекарь — связующее звено между читателем и издателем", "Почтовый ящик детской библиотеки".

Під рубрикою "Библиотечное дело за рубежом" розміщено статтю Л. Віленського "Кое-что о библиотеках Англии". Прочитую деякі уривки з неї: "Англия больших городов располагает к 1925 году двумя видами библиотек: один вид отражает политическую систему английского консерватизма, другой — либерально-демократической буржуазии. Печать английского консерватизма несут библиотеки (Оксфорд, Кембридж). Каждая из них обладает 300 000 книг. Эти библиотеки совершенно самостоятельны; каждая имеет свой бюджет, собственных работников, своих меценатов. Эти громадные университетские библиотеки обслуживают весьма узкий ограниченный круг людей — преимущественно ученых. Ученые "спецы" Лидса, Бирштгама и других городов едут в Оксфорд и Кембридж для занятий, пользуются сокровищами библиотечных архивов. Престарелый кислый дух многовековой английской науки реет над "кладовыми сокровища" "Schatskammer".

Інаше обстоїть дело с молодими університетськими бібліотеками — они скупно обслуговуємы. Эти бібліотеки держат курс на "смычку" с буржуазно-демократической, городской библиотечной сетью. Молодые университеты Севера Англии выкормили библиотеки новой эры — эпохи американской складки и выколачивания "money". Им плевать на старые традиции. Их мало интересует сокровищница прошлых лет, наследие бабушки-истории.

Старые университетские библиотеки презрительно смотрят на своих новых молодых сородичей. Ни одна из старых английских библиотек не дает ни одной, хотя бы и срочно требуемой книги в распоряжение других библиотек. На-ко выкуси! — вот что значит это на нашем языке.

До самого последнего времени в Англии, собственно говоря, не существовало никакого библиотечного образования. Но буржуазной библиотечной демократии нужен был, как воздух, цензовый элемент. Надо было создать касту избранных, соблюдать чистоту и не дать проникнуть в свою среду "плебсу". Этот формальный момент был, пожалуй, все же важнее, чем стремление к переподготовке библиотечных работников.

И вот родилась "Library Association" — "Ассоциация библиотек" — цензовое дитя городской библиотечной сети: желающий стать библиотекарем проходит экспертизу на "Assistant Librarian".

В 1919 году создана первая школа библиотекарей при философском факультете Лондонского университета. Слушатели школы проходят языки, изучают каталоговедение, библиотечное право, палеографию и архивное дело.

Вышеупомянутая организация подумывает и о поставке обмена книг между библиотеками, проектирует систему центральной каталогизации, мечтает о едином библиографическом центре, об организации центральных фондов редких книг и т.д. и т.п. Словом, стремится подогнать библиотечную культуру к новейшей экономической форме — централизованной диктатуре финансового капитала; промышляющие не раз жаловались на отсутствие централизации, на необходимость их "научным агентам" иметь в своем распоряжении громадные центральные фонды. Но пока что результаты слабы. Централизация медленно продвигается вперед. И не мудрено, ведь не хотят седоватые библиотечные лорды Оксфорда и Кембриджа "якшаться" с молодыми библиотекарями-цыплятами "демократии...". Так и библиотечному демократу, очевидно, не до знакомства с низовыми рабочими-библиотекарями. Это ведь как-то "inconmodly", как говорят англичане, неудобно, не принято". Ось така вона — манірна бібліотечна Англія — очима автора статті "Кое-что о библиотеках в Англии". А яка мова та акценти! Проте скільки "родзинок"! Висновки робити читачам.

Д. Балаки в розділі "Бібліографія" умістив рецензію на збірку статей М. Рубакіна, Я. Рівліна, Б. Боровича в книзі "Читатель и книга", виданій в Харкові.

Оцінка книгознавця досить критична: "Такой сборник вряд ли нужен советскому библиотекарю", а отже, і читачеві. Ось цитати із рецензії Д. Балаки для того, щоб зрозуміти, про що йдеться, а саме: "Несмотря на приведенное выше заглавие и подзаголовок, в этом сборнике библиотекарь не найдет ни одного слова о методах изучения книги, потому что первый сборник хотели посвятить читателю... Была книга — и исчезла... Объектом библиотечной работы становится не книга, а читатель. Об этом заявляют авторы... Игнорирование книги, главного орудия нашего воздействия на читателей. Рекомендовать советским библиотекарям идеалистический подход к книге, к процессу чтения вряд ли удачно".

Читати цю статтю дуже цікаво, коли перед цим ознайомитися самому з рецензованою Д. Балакією книгою: "Читатель и книга. Методы их изучения (Первый) сборник статей Я. Ривлина, Н. Рубакина и Б. Боровича. Харьков 1925 г. — Изд-во "Труд" Стран. 98+(1), ч.45 к" (Опис подано так, як надруковано в КБ).

Розділ "Текущая библиография библиотековедения" просто вражає своєю різноманітністю тем. Офіційний відділ наповнений різними директивами та нормативно-правовими матеріалами. Наприклад, у "Постановлении ЦК РКП(б) (от 7 сентября 1925 г.) "О деревенских библиотеках и популярной литературе для снабжения библиотек" серед іншого йшлося про необхідність "установить постоянное системати-

² КБ — "Красный библиотекарь".

ческое пополнение деревенских библиотек новой литературой, для чего обеспечить снабжение их книгой, исходя из норм не менее 200 руб. в год на волостную стационарную библиотеку (включая в том числе на 5 передвижек по 13 руб. — 65 рублей), и не менее 137 рублей на сельскую стационарную библиотеку. В течении года сеть стационарных деревенских библиотек по РСФСР довести до 10.000 (исходя из примерного расчета по две библиотеки на волость (район) и довести сеть передвижек до 35.000". Для порівняння розмірів виділених коштів у 1925 р. на бібліотеки та пересувки наведу цитату із рішення Політбюро КП(б)У: "...про надання 150 тис. крб дружині Петровського для лікування за кордоном (від туберкульозу)". Куди там Англії з її бібліотечним снобізмом! Але про це "Красный библиотекарь" мовчав.

В 11 номері Д. Балака продовжує полеміку з М. Рубакінім у статті "Еще о научной постановке изучения читателя". Дісталось всім: і М. Рубакіну, і Я. Рівліну.

Також цікавим є повідомлення про те, що в січні 1925 р. у м. Полтаві створено "Городское библиотечное объединение". Воно мало чотири секції: "Агитационно-плакатную, газетно-журнальную, техническую, клубную. При объединении были организованы политкружки"; а в лютому — "Кабинет библиотекаря в Киеве", про що йдеться в статті Н. Фрідьєвої в № 12 КБ. Метою діяльності кабінету була "проработка вопросов теории, методики и практики всей библиотечной работы на основе учета опыта работы библиотек".

Підсумовуючи викладене, а саме аналітичний огляд часописів "Красный библиотекарь" за 1924—1925 рр., варто відзначити дивовижну працездатність старих бібліотечних кадрів, залучених до створення нової бібліотечної системи в СРСР, спрямування їхніх зусиль на забезпечення її існування, прий-

няття більшовицько-комуністичної методології та жорстке просування її в усі новостворені бібліотеки комуністичної імперії.

На жаль, закладені у 1924—1925 рр. клубні прийоми залучення до бібліотек "людських мас", попри всю абсурдність, ще й нині подекуди мають своїх послідовників, які, до речі, видають та пропагують "свої дії" як новизну в роботі бібліотек України XXI ст. Нагадаю, "десантура" в бібліотечній роботі була впроваджена ще в далекі двадцяті роки минулого століття.

Заслужують на увагу різні постанови РКП(б), що стосувалися фінансування створення бібліотечної мережі, "передвижек", видавничої діяльності.

Бібліотеки "людские массы" гуртували навколо комуністичної ідеології, і це спрацьовувало на користь імперії СРСР.

На превеликий жаль, сьогодні в незалежній Україні відсутня політична сила, яка б об'єднала народ України навколо суто української національної ідеї. Це жодним чином не сприяє зміцненню країни, консолідації в ній прогресивних сил. Як були інтернаціоналістами із 1917 р., що не пишались своїм українством, своїм корінням, так залишаємось ними й тепер. Нічого подібного не знайдемо ані в Польщі, ані в Румунії, ані в Чехії, ані в Естонії, Литві, Латвії, колишніх радянських республіках, ані в будь-якій країні Західної Європи.

Список використаної літератури

1. "Красный библиотекарь" : журн. библ. теории и практики / Главполитпросвет. — М. : Госиздат, 1925. — № 1—12.

(Далі буде)

Надійшла в редакцію 11 жовтня 2012 року